TROPARUL PASCAL ÎN DIALECTUL AROMÂN DIN CODICELE LUI KOSTA CEPI VITHKUQARI (COSTA CEPI DIN BITCUCHI)[1]

BARDHYL DEMIRAJ

1. CUVÂNT INTRODUCTIV

Tema articolului nostru este dată de un document scris în aromână, datând din anii ’20 ai secolului al XIX-lea, care, deşi amintit de destulă vreme în literatura de specialitate, a fost ignorat şi nu a fost înregistrat ca atare în moştenirea scrisă a dialectului. Am folosit intenţionat precizarea *de destulă vreme* dorind să accentuăm faptul că nu autorul rândurilor de faţă este primul care atrage atenţia asupra existenţei documentului în moştenirea în timp şi în spaţiu, fie şi modestă atât cât o cunoaştem azi, a scrisului în dialectul aromân. Aşadar, din motive care rămân a fi lămurite, acest text nu a fost inclus până acum în moştenirea culturală a aromânilor.

Imboldul de a studia această „nouă” mărturie scrisă ne-a fost dat de citirea ediţiei critice exemplare din 1962 a *Liturghierului aromânesc* datorată Matildei Caragiu-Marioţeanu. Textul *Liturghierului* a fost descoperit în 1939 între manuscrisele Bibliotecii Naţionale din Tirana de către cărturarul autodidact albanez Ilo Mitkë Qafëzezi, care, în anii˙ ’39–’40 ai secolului trecut, a trimis colegilor de la Universitatea din Bucureşti, Theodor Capidan şi Victor Papacostea, o fotocopie. O altă fotocopie a trimis-o gazetei „Universul” din Bucureşti.

Legătura manuscrisului *Liturghierului aromânesc* cu manuscrisul nostru – să-l numim „demult descoperit, dar necunoscut” – este foarte simplă. Matilda Caragiu-Marioţeanu îşi completează monografia pe care a publicat-o în 1962 cu două articole lămuritoare cu care Qafëzezi a însoţit fotocopiile manuscrisului la trimiterea lor la Institutul de lingvistică din Bucureşti în 1957 (Caragiu-Marioţeanu 1962: 9–12, cu note). Articolele, pe care Qafëzezi le-a publicat în presa albaneză a anilor 1939–1940 (alte precizări lipsesc), au fost redate de Matilda Caragiu-Marioţeanu în anexa cărţii sale în original, adică în albaneză (p. 157–161). În cel de al doilea, Ilo Mitkë Qafëzezi, relatând despre descoperirea *Liturghierului aromânesc*, dă, între altele, informaţia următoare:

[1] Traducere din limba albaneză de Cătălina Vătăşescu (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române).

FD, XXXVIII, Bucureşti, 2019, p. 15–22

BDD-A30949
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.169 (2026-09-09 00:37:23 UTC)

Është i dyti rast, por më i lumurë, që po më bie fati të takonj në Shqipëri gjurma të vjetëra shkrimi të vllahrishtes, për kënaqësi të shumë të tre miqvet të mij profesorë universitarë të Bukureshtit: Rasti i parë ka qënë në [Kishën – B.D.] Shën Pjetër te Vithkuqit në dorëshkrimin shqip të Dhaskall Kostë Xhepit, që e zbulova vjet atje (gushtovjeshtë 1938), teku, ndëmest të dy faqevet elenishte të dorëshkrimit – faqja 119 dhe një tjatër – gjeta të shkruar vllahrisht „hristosanéstiu" (in vivere-n).

As në Voskopojë, në Berat dhe në Korçë, nuk kam gjetur dot gjer më sot të tjera gjurma shkrimi të vllahrishtes që na e dëgjon veshi përditë ndër vëllezërit t'anë bashkëqytetarë vllahë : voskopojarë, frashërjotë e myzeqarë.

(Este al doilea prilej, dar mai fericit, că am norocul să întâlnesc în Albania urme vechi ale scrisului în aromână, spre marea bucurie a celor trei prieteni ai mei profesori la Universitatea din Bucureşti: prima oară a fost la [biserica – BD]) Sfântul Petru din Vithkuq unde anul trecut (în august 1938) am dat peste manuscrisul albanez al lui Dhaskall Kosta Xhepi, unde, între două pagini în greacă ale manuscrisului – p. 119 şi următoarea –, am găsit scris aromâneşte „hristosanéstin" (in vivere-n) [Hristos a înviat].

Nici la Voskopja (Moscople), [nici la] Berat şi Korça (Corcea) nu am găsit deloc până azi alte urme ale scrisului aromânei, pe care o auzim în fiecare zi între fraţii noştri concetăţeni aromâni: moscopoleni, fărşeroţi şi muzechiari) (Caragiu-Marioţeanu 1962:159 şi urm.).

Cine era acest Dhaskal Kostë Xhepi, mai precis Dhaskal Kostë Cepi (alias Vithkuqari)/Dascălul Costa Cepi din Bitcuchi şi unde se afla acest monument aromânesc scris le aflăm parţial la sfârşitul primului articol trimis de Qafëzezi în 1957:

... Kjo është e dyta herë që z. Qafëzezi zbulon në Shqipëri gjurma shkrimesh dakoromane vllahrishte, të panjohtura në botën diturore. Te parat i ka gjetur në Vithkuq të Korçës, në disa radhë të tilla të interkalluara në dy faqe të dokumentit lingvistik shqip të Dhaskall Kostë Xhepi – Vithkuqarit të vjetevet 1820–1822

(Aceasta este a doua oară când domnul Qafëzezi descoperă în Albania urme de scrieri *dacoromane vlahe* [= aromâneşti], necunoscute lumii ştiinţifice. Primele le-a găsit în Vithkuq/Bitcuchi lângă Korça/Corcea, şi anume câteva rânduri intercalate pe două pagini în albaneză ale unui manuscris al lui Dhaskall Kostë Xhepi [Dhaskall Kostë Cepi] din Vithkuq, din anii 1820–1822) (Caragiu-Marioţeanu 1962: 157 şi urm.).

Mai multe despre acest manuscris „demult descoperit, dar necunoscut" aflăm din lucrarea cu caracter enciclopedic a lui Dimitër Shuteriqi despre mărturiile scrise în ţinuturile locuite de albanezi:

Qafëzezi ka zbuluar një kodik vithkuqar, që K[ostë] Cepi ose Xhepi mbajti në pjesën më të madhe greqisht, me lëndë didaskalike, ku gjenden edhe 22 fl. shqip. Gjithsej 174 fq. [...] Fq. 119 gjendet „Krishti u ngjall"

BDD-A30949
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.169 (2026-09-09 00:37:23 UTC)

arumanisht, me alfabet grek. Po e japim sipas transkriptimit të Qafëzezit: *Kristos de morci nastasi ku morte mortea kallkendu sham[e]mintatorllollu* [sic. – B.D.] *harzi bana harizma*. Është e katra herë që e gjejmë arumanishten të shkruar në Shqipëri me gërmat greke, që prej N[ektar] Terpos, pastaj Kavalliotit dhe Dhaniil Voskopojarit.

(Qafëzezi a descoperit un codice în Vithkuq, pe care K[ostë] Cepi sau Xhepi l-a ținut în cea mai mare parte greceşte, cu materie didactică, unde se află şi 22 de pagini în albaneză. Cu totul 174 p. [...] La pagina 119 se află „Hristos a înviat" aromâneşte cu alfabet grecesc. Îl reproducem după transcrierea lui Qafëzezi: *Kristos de morci nastasi ku morte mortea kallkendu sham[e]mintatorllollu* [sic. – B.D.] *harzi bana harizma*. Este pentru a patra oară când găsim aromâna scrisă în Albania cu litere greceşti, întâi de către N[ektar] Terpo, apoi de Kavallioti şi Daniil Moscopoleanul) (Shuteriqi 1976: 176).

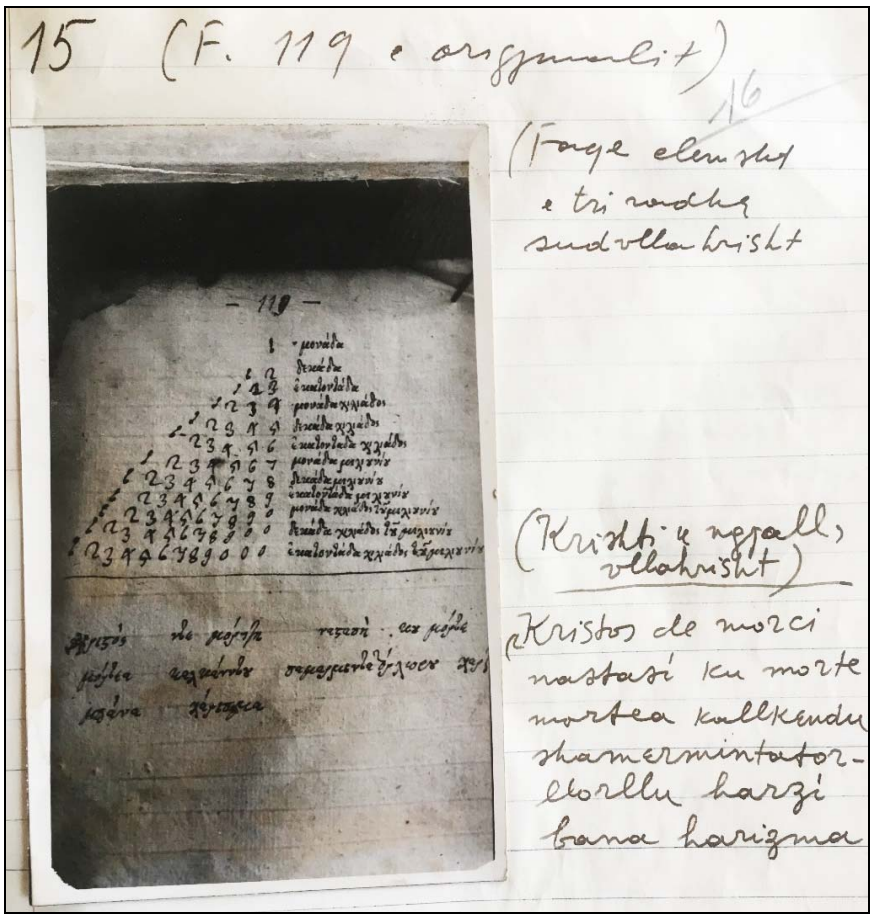

Sursa: AQSH, Cota: Ilo M. Qafëzezi 1938, Dosar 18, pag. 15.

BDD-A30949
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.169 (2026-09-09 00:37:23 UTC)

Încercările noastre de a da de urma *Codicelui* lui Kostë Cepi-Vithkuqari nu au avut succes până azi. Am putea spune că, între timp, fie s-a pierdut, fie a fost acoperit de uitare în vreo bibliotecă privată. Trebuie, însă, să adăugăm că norocul nu ne-a ocolit cu totul, pentru că în cercetările pe care le-am făcut în Arhiva Centrală de Stat a Republicii Albania (AQSH), chiar în multele dosare unde se găseşte moştenirea manuscrisă a lui Ilo Mitko Qafëzezi, am putut descoperi, cel puţin, în dosarul cu cota <Ilo M. Qafëzezi 1938, Dosja [Dosarul]18> câteva fotografii după pagini disparate din acest *Codice*, scrise mai ales în greacă şi albaneză, precum şi pagina atât de dorită, nr. 15, care a dat sens şi conţinut articolului de faţă. Pe această pagină este lipită o fotografie a Troparului de Paşti aromân, făcută de pe *Codicele* citat mai sus şi care are ca autor pe Kostë Cepi-Vithkuqari. Fotografia o punem mai jos la dispoziţia cititorului în formă digitalizată:

Cum se vede şi din copia scanată a materialului din arhiva lui Ilo Mitkë Qafëzezi, avem de-a face cu o fotografie a paginii originale din *Codice*, pe care Qafëzezi a lipit-o pe o pagină a carnetului său de notiţe cu dimensiunile 15 × 25 cm şi căreia i-a adăugat cu creionul pe margini următoarele precizări: a) sus, lângă numărul paginii din carnetul său, 15, explică în paranteze că este vorba de pagina 119 a originalului, aşadar a *Codicelui* (<f[aqe] 119 e origjinalit>); b) dreapta sus scrie: pagină în greacă şi trei rânduri în vlaha de sud (<(Faqe elenisht | e tri radhɛ | sudvllahrisht)>) şi c) în dreapta jos dă titlul: Hristos a înviat, în vlahă (<(Krishti u ngjall, | vllahrisht)>), împreună cu textul transliterat al Troparului de Paşti, cu alfabetul albanez pe care îl folosea, după cum urmează: <Kristos de morci | nastasí ku morte | mortea kallkɛndu | shamɛrmintator– | llorllu harzí | bana harizma>[2].

2. REPRODUCEREA, TRANSLITERAREA ŞI TRANSCRIEREA TEXTULUI AROMÂNESC

Informaţiile în legătură cu împrejurările „redescoperirii” acestui monument scris aromânesc, ca şi cu existenţa cel puţin a unei fotocopii a paginii din documentul original şi cu eforturile lui Qafëzezi, descoperitorului textului, de a-l transcrie cu alfabetul latin folosit pentru scrierea albanezei sunt elemente absolut necesare pentru prima etapă a cunoaşterii monumentului în discuţie. În faza următoare ne propunem ca, pe lângă reproducerea fotografică (I), să oferim reproducerea în facsimil (IIA) şi reproducerea diplomatică (IIB) a textului, adăugând apoi transliterarea lui cu codul alfabetic latin de azi al (a)românei (IIIA), ca şi transcrierea fonetică şi rostirea aproximativă ţinând seama de Alfabetul fonetic internaţional (IIIB):

[2] În scrierile sale în albaneză Qafëzezi foloseşte regulat epsilon < ɛ > pentru sunetul notat cu < ë > în albaneza literară contemporană.

BDD-A30949
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.169 (2026-09-09 00:37:23 UTC)

I. ***Fotografia scanată a textului aromânesc***

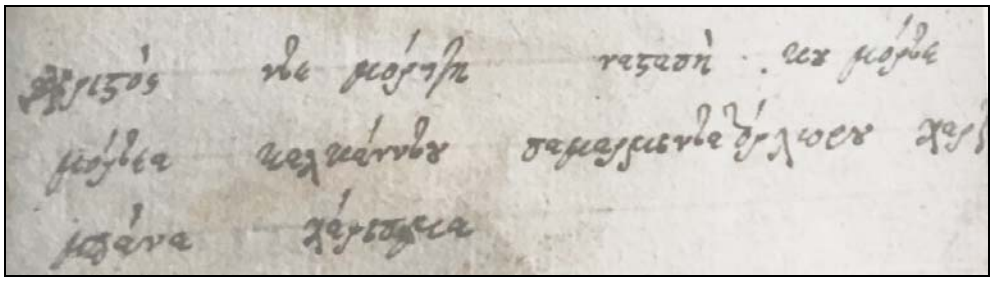

II. ***Reproducerea textului ca facsimil (A) şi reproducerea diplomatică lărgită (B)***

A1 Χρι5ὸς ντε μόρ˥ζη να5ασὴ. κϒ μόρτε
B1 Χριστὸς ντε μόρτζη ναστασὴ, κου μόρτε

A2 μόρτεα καλκάνντϒ σαμαρμιντα(το)ρλωρϒ χαρζ°
B2 μόρτεα καλκάνντου σαμαρμιντατόρλωρου χαρζ[ή]

A3 μπάνα χάρισμα
B3 μπάνα χάρισμα.

***Observații redacționale*:**

a) În încercarea de a reproduce cât mai exact textul original facsimilat (IIA) nu am avut la dispoziție fonturi electronice care să redea perfect toate ligaturile şi fiecare variantă de literă care apar în text. Ne-am dat silința să rezolvăm aceste dificultăți, fie şi provizoriu, căutând şi găsind caractere asemănătoare grafic, care pot avea, însă, propriu-zis alte valori funcționale, sau stabilind în paranteze rotunde soluția ligaturilor, comp. (το)=[to]. Oricum, aceste soluții alternative care ne-au fost impuse de împrejurări nu creează confuzii în citire, pentru că în reproducerea diplomatică lărgită (IIB) a textului toate ligaturile şi variantele grafice sunt explicate şi unificate după cum urmează:

– <5>= <στ> = [st]
– <ϒ> = <ου> = [u]
– <(το)> = <τό> = [tó]
– <˥ζ> = <τζ> = [ts]

b) În textul original observăm un punct în mijlocul primului rând <... να5ασὴ. κϒ ...>, care poate fi interpretat foarte bine şi ca un semn grafic pentru a marca o pauză în timpul citirii cu voce tare a textului. Oricum, era de aşteptat

BDD-A30949
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.169 (2026-09-09 00:37:23 UTC)

acelaşi procedeu şi în mijlocul rândului al doilea <… καλκάνντϛ [.] σαμαρμιντατόρλωρϛ …>

c) Fotografia originalului dă loc la speculaţii, pentru că rândul al doilea pare a nu fi fost fotografiat în întregime la sfârşit. Qafëzezi, care a avut la dispoziţie documentul original, îşi completează – după câte se pare, corect – transliterarea cu echivalarea <–ή> ={–í} pentru vocala accentuată de persoana a treia singular a perfectului simplu: /harzí/. Această soluţie am reţinut-o şi noi în reproducerea diplomatică lărgită adăugând-o între paranteze drepte. În reproducerea textului ca facsimil am operat cu un cerculeţ la sfârşitul grafiei, cum se procedează de obicei în reproducerile de acest fel.

III. ***Transliterarea (IIIA) şi transcrierea fonetică (IIIB) a textului aromânesc***

A1 Christos de morţi năstăsi | cu morte
B1 [ˈχris.tos de ˈmor.tsi nəs.tə.ˈsi | ku ˈmor.te]

A2 mortea calcănduş˜amărmintătorλoru hărz[i]
B2 [ˈmor.tea kał.ˈkən.duʃ˜a.mər.min.tə.ˈtor.ło.ru hər.ˈzi |]

A3 bana harisma.
B3 [ˈba.na ˈha.ri.sma]

***Observaţii redacţionale*:**

Textul nu prezintă dificultăţi de receptare din partea cititorului obişnuit, în cazul în care cunoaşte caracteristicile gramaticale ale aromânei (din spaţiul albanofon) ca şi acele unităţi lexicale speciale care nu se folosesc în Troparul Învierii lui Christos în româna actuală, comp.:

Hristos a înviat
Din morţi
Cu moartea pre moarte călcând
Şi celor din morminte viaţă dăruindu-le.

Privind din această perspectivă, observăm:

a) Pe primul rând, folosirea perfectului simplu (persoana a III-a singular) a verbului ar. (*a*)*năstăsescu* „a învia” (gr. ἀναστήνω „id.”, Papahagi 1963: 101, 733).

b) Pe rândul al doilea, scrierea fără pauze < σαμαρμιντα(το)ρλωρϛ > capătă sens numai prin desprinderea iniţialei < σ- > de corpul principal al cuvântului: / ş˜ amărmintătorλoru / = şi înmormântaţilor (le dărui viaţa); *mărmintător* „celui qui est dans la tombe”, „înmormântat” (Papahagi 1963: 668).

– < χαρζ° > = < χαρζ[ή] > = /hărzí/ este fără îndoială forma de persoana a III-a sing. a perfectului simplu al verbului (*a*)*hărzescu* „accorder, gratifier”, „a dărui” < gr. χαρίζω „id.” (Papahagi 1963: 72).

BDD-A30949
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.169 (2026-09-09 00:37:23 UTC)

c) Pe rândul al treilea apare, pe lângă numele *bană*, *bana* „vie", „viață" (Papahagi 1963: 191), împrumutul *hárismă*, *hárisma* „grâce; don; qualité", „grație" < gr. χάρισμα „cadeau, présent" (Papahagi 1963), cuvânt cu care se încheie şi troparul în greceşte.

3. LOCUL TEXTULUI ÎN MOŞTENIREA SCRISĂ ÎN DIALECTUL AROMÂN DIN SPAȚIUL ALBANOFON

În încheiere ne referim la locul ocupat de acest text în tradiția scrierii în aromână. Atâta timp cât *Codicele* în discuție datează din anii 1820–1822 avem dreptul să aşezăm Troparul de Paşti, având ca autor, după toate probabilitățile, pe Papa/Dhaskal Kostë Cepi-Vithkuqari, în aşa-numita primă fază a culturii scrise aromâneşti care se încheie cel mai târziu în anii '40 ai secolului al XIX-lea (Kahl&Prifi 2016: 38). Acest monument rezultă că este ultimul în ordine cronologică ținând seama şi de ceea ce ştim despre cultivarea aromânei în prima ei perioadă, aşa cum apare azi, în spațiul albanez, unde strălucesc mai ales scrierile lui Nectarie Terpo (1731), Anastas Kavalioti (1770), *Liturghierul aromânesc* (secolul al XVIII-lea, vezi, pentru periodizarea vechii literaturi în dialectul aromân, şi Caragiu-Marioțeanu 1962: 111–122) şi Daniil Moscopoleanul (1797, 1802)[3].

Comparând cu această tradiție a scrisului în aromână observăm că textul Troparului de Paşti nu aduce nici o îmbunătățire sau noutate în codul alfabetic cu care e scris dialectul aromân cu litere greceşti. Se poate spune că autorul nostru, după toate probabilitățile Kosta Cepi Vithkuqari/Costa Cepi din Bitcuchi, nu a avut drept scop în sine să contribuie la cultivarea aromânei prin folosirea unui cod alfabetic care să se deosebească de cel grecesc. Având în vedere că aceleaşi fapte se văd şi în partea din *Codice* în care se află câteva bucăți liturgice în albaneză (aproximativ 22 de pagini), care au fost puse pe hârtie fără îndoială de acelaşi autor, se poate ajunge la încheierea că el a scris din necesități personale didactice. Fiind un bun cunoscător al celor trei limbi, nu a avut niciun fel de greutate să schimbe registrul lingvistic în ceea ce priveşte regulile de citire într-o limbă sau alta. Văzut din această perspectivă, documentul în discuție este o mărturie în plus a conviețuirii culturale şi economice în cadrul unei populații multietnice din Arealul Cultural ortodox aflat în Sudul spațiului albanofon.

SURSE

AQSH: Sig.: Ilo M. Qafëzezi 1938, Dosja 18.

[3] În amănunt, Demiraj 2019.

BDD-A30949
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.169 (2026-09-09 00:37:23 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Caragiu-Marioţeanu 1962 = Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Liturghier aromânesc. Un Manuscris anonim inedit*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Demiraj 2019 = Bardhyl Demiraj, *Inscripţiile în albaneză şi în aromână de pe Gravura de la Ardeniţa*, în *Omagiu Profesorului Grigore Brâncuş. La 90 de ani*, Gh. Chivu, Cătălina Vătăşescu (editori), Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, p. 161–183.

Kahl & Prifti 2016 = Thede Kahl, Elton Prifti, *Geschichte der Kodifizierung des Aromunischen*, în *Romanische Kleinsprachen heute. Romanistisches Kolloquium XXVII* (*Tübinger Beiträge zur Linguistik*), Wolfang Dahmen, Günter Holtus, Johannes Kramer, Michael Metzeltin, Wolfgang Schweickard, Otto Winkelmann (editori), Tübingen, Narr Francke Attempto Verlag, p. 33–65.

Papahagi 1963 = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Shuteriqi 1976 = Dhimitër Shuteriqi, *Shkrimet shqipe në vitet 1332–1850*, Tiranë.

LMU München/Universitatea din München

BDD-A30949
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.169 (2026-09-09 00:37:23 UTC)